

УДК 347.23(477)+347.23(4/5)+347.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.58>

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВА ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ

Сологуб Ю.А.,

*здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії з права
кафедри цивільно-правових дисциплін та статистики
Міжнародного гуманітарного університету*

Сологуб Ю.А. Еволюція права приватної власності в Україні та зарубіжних правових системах.

Стаття присвячена аналізу еволюції інституту права приватної власності в Україні та зарубіжних правових системах.

У ній досліджуються історичні етапи формування права приватної власності – від часів середньовіччя до сучасного періоду, з акцентом на вплив соціально-економічних змін та трансформацій правових доктрин.

Особливу увагу приділено розвитку права приватної власності в Україні: від обмежень у радянський період до поступового відновлення цього інституту після здобуття незалежності. Проаналізовано ключові нормативно-правові акти, які визначили сучасні підходи до регулювання та захисту права приватної власності.

У статті розглянуто особливості підходів до приватної власності в зарубіжних правових системах – зокрема в країнах романо-германської та англо-американської правових сімей, на прикладі США, Франції та Німеччини.

Водночас, у зарубіжних правових системах спостерігається тенденція до гармонізації правових норм, що регулюють інститут приватної власності, з урахуванням національних особливостей та міжнародних стандартів. Це створює передумови для порівняльного аналізу та запозичення позитивного досвіду з метою вдосконалення національного законодавства.

Зазначено, що в умовах глобалізації та цифрової трансформації суспільства інститут приватної власності набуває нових форм і змісту, що потребує відповідного оновлення правового регулювання.

Наголошено на значенні приватної власності як базового елементу правової держави, гарантії економічної свободи особи та стабільності правопорядку.

Зроблено висновок, що з метою зміцнення інституту приватної власності в Україні доцільно уніфікувати законодавство щодо форм власності. Необхідно забезпечити ефективне функціонування системи реєстрації прав власності, інтегрувавши кадастрові та реєстраційні дані.

Потрібно посилити судовий захист прав власників, забезпечивши незалежність та ефективність судової системи. Також важливо підвищити рівень правової обізнаності громадян щодо їхніх прав та механізмів їх захисту, враховуючи міжнародний досвід та адаптуючи найкращі практики до національного контексту.

Ключові слова: приватна власність, еволюція, Україна, правова система, Цивільний кодекс, правова держава, глобалізація, економічна свобода.

Solohub Yu.A. Evolution of private property law in Ukraine and foreign legal systems.

The article is devoted to the analysis of the evolution of the institution of private property law in Ukraine and foreign legal systems.

It examines the historical stages of the formation of private property law - from the Middle Ages to the modern period, with an emphasis on the influence of socio-economic changes and transformations of legal doctrines.

Particular attention is paid to the development of private property law in Ukraine: from restrictions in the Soviet period to the gradual restoration of this institution after independence. The key regulatory

legal acts that have determined modern approaches to the regulation and protection of private property law are analyzed.

The article examines the peculiarities of approaches to private property in foreign legal systems - in particular, in countries of the Romano-Germanic and Anglo-American legal families, using the example of the USA, France and Germany.

At the same time, in foreign legal systems there is a tendency to harmonize legal norms regulating the institution of private property, taking into account national characteristics and international standards. This creates the prerequisites for comparative analysis and borrowing positive experience in order to improve national legislation.

It is noted that in the context of globalization and digital transformation of society, the institution of private property is acquiring new forms and content, which requires a corresponding update of legal regulation.

The importance of private property as a basic element of the rule of law, a guarantee of economic freedom of the individual and stability of the law and order is emphasized.

It is concluded that in order to strengthen the institution of private property in Ukraine, it is advisable to unify the legislation on forms of ownership. It is also important to increase the level of legal awareness of citizens regarding their rights and mechanisms for their protection, taking into account international experience and adapting best practices to the national context.

Key words: private property, evolution, Ukraine, legal system, Civil Code, rule of law, globalization, economic freedom.

Постановка проблеми. Право приватної власності є фундаментальним інститутом цивільного права, що забезпечує юридичне закріплення та захист майнових інтересів фізичних і юридичних осіб. Його еволюція в Україні відображає складний історичний шлях від колективістських підходів радянської епохи до сучасної моделі, орієнтованої на ринкову економіку та європейські правові стандарти.

У сучасних умовах українське право приватної власності зазнає впливу як внутрішніх трансформацій, пов'язаних із реформами та євроінтеграційними процесами, так і зовнішніх викликів, зокрема, збройного конфлікту, що триває на сході країни. Ці фактори зумовлюють необхідність переосмислення та адаптації правових механізмів захисту та реалізації права приватної власності.

Ці дослідження сприятиме поглибленню наукового розуміння проблематики приватної власності та розвитку ефективних правових інструментів її захисту в Україні.

Мета дослідження – комплексний аналіз еволюції права приватної власності в Україні та зарубіжних правових системах.

Стан опрацювання проблематики. Питання еволюції права приватної власності в Україні та зарубіжних правових системах є предметом активного наукового обговорення в галузі цивільного, конституційного та порівняльного права. Дослідники аналізують історичні трансформації інституту приватної власності, його нормативно-правове закріплення та практичне застосування в контексті соціально-економічних змін.

Серед українських науковців, які зробили вагомий внесок у вивчення цієї теми, варто відзначити К. Білюк, В. Гіжевського, Д. Громей, О. Дзеру, І. Дзеру, Ю. Пацурківський та інших. Їхні праці зосереджені на аналізі правових підстав та умов формування інституту приватної власності, а також на порівняльному дослідженні зарубіжного досвіду щодо регулювання права власності.

Зарубіжні дослідники також активно досліджують проблематику еволюції права приватної власності. Зокрема, вивчаються особливості розвитку цього інституту в країнах романо-германської та англосаксонської правових систем, його роль у формуванні ринкових відносин та забезпеченні прав людини.

Незважаючи на наявні дослідження, питання еволюції права приватної власності потребує подальшого вивчення, особливо в контексті сучасних викликів, таких як глобалізація, інтеграційні процеси та трансформації економічних систем. Необхідно глибше аналізувати правові механізми забезпечення та захисту приватної власності, їхню ефективність та відповідність міжнародним стандартам.

Виклад основного матеріалу. Право приватної власності є фундаментальним інститутом цивільного права, що забезпечує юридичне закріплення та захист майнових інтересів фізичних і

юридичних осіб. Його еволюція в Україні відображає складний історичний шлях від колективістських підходів радянської епохи до сучасної моделі, орієнтованої на ринкову економіку та європейські правові стандарти.

Історія права приватної власності в Україні охоплює кілька етапів. Проаналізуємо їх більш детально.

У період Київської Русі та Великого князівства Литовського існували різні форми власності, включаючи приватну. Особливу роль серед джерел права в Україні відіграла Руська Правда, яка мала значний вплив на розвиток правових систем Великого князівства Литовського і Польського королівства, у складі яких перебувала більшість українських земель. Порівняльний аналіз Руської Правди з римським і греко-римським (візантійським) правом дозволяє зробити висновок, що вона, будучи продуктом давньоруської правотворчості, разом з тим відображала і певний вплив римського права, передусім в його візантійській інтерпретації, звідки були запозичені окремі принципи та рішення [1, с. 66-67].

З приходом радянської влади приватна власність в Україні була майже повністю ліквідована, а колективна та державна власність стали домінуючими формами. Це відбулося внаслідок політики суцільної колективізації, яка передбачала створення великих колективних господарств на основі селянських дворів, з метою ліквідації «шкідливого буржуазного впливу» приватної власності. Соціалістичні перетворення в економічній сфері передбачали ліквідацію приватної власності на землю та інші засоби виробництва. Лише з набуттям незалежності у 1991 році Україна почала повертатися до концепції приватної власності, що було закріплено в Конституції України та Цивільному кодексі України.

Сьогодні право приватної власності в Україні регулюється низкою нормативно-правових актів, серед яких ключовими є Конституція України та Цивільний кодекс України. Конституція гарантує право приватної власності та її недоторканність, а Цивільний кодекс детально регламентує способи набуття, реалізації та захисту права власності [2; 3].

Крім того, у ХХІ ст. інститут приватної власності зазнає значного трансформаційного впливу з боку глобалізаційних процесів і стрімкого технологічного прогресу. Ці зміни стосуються не лише економічного змісту власності, а й її правового оформлення, що вимагає оновлення підходів до регулювання права приватної власності в національних і міжнародних правових системах.

Глобалізація призвела до розширення економічної інтеграції, зростання міжнародної торгівлі та взаємозалежності держав, що зумовлює потребу в уніфікації підходів до захисту прав власників, зокрема в контексті іноземного інвестування, транснаціонального володіння майном, транскордонного банкрутства тощо.

Одночасно цифровізація змінює саму природу об'єктів власності. Виникають нові форми майна, зокрема цифрові активи, криптовалюта, NFT, доменні імена, цифрові твори мистецтва, алгоритми штучного інтелекту, – щодо яких традиційна правова доктрина власності виявляється недостатньо адаптованою. Це вимагає розширення юридичних конструкцій, наприклад, у напрямку визнання прав на віртуальні об'єкти як різновиду майнових прав. У цьому контексті важливо враховувати досвід правових систем, які вже започаткували формування відповідного нормативного поля, зокрема правопорядки Естонії, США, Швейцарії та Японії [4].

Для України, яка інтегрується в європейський правовий простір, надзвичайно важливо гармонізувати підходи до регулювання приватної власності з урахуванням цих глобальних тенденцій. Зокрема, законодавство має забезпечувати ефективний правовий режим як для традиційних форм власності (нерухомість, рухоме майно, цінні папери), так і для новітніх об'єктів – цифрових ресурсів.

Таким чином, у сучасних умовах право приватної власності повинно поєднувати засади стабільності й передбачуваності з гнучкістю та відкритістю до нових форм власності, що виникають у результаті глобальних і технологічних змін. Це вимагає не лише реформування національного законодавства, а й глибокої переоцінки доктринальних підходів до розуміння сутності власності як правового явища.

Як підкреслюють В.К. Гіжевський та Д.В. Громей, що сучасні тенденції розвитку права приватної власності є зближення правових систем й інкорпорування зарубіжних інститутів. Крім того, у останні десятиліття в сфері права приватної власності спостерігається активне впровадження англосаксонського права за американським зразком [5, с. 43].

Як зауважує Ю.П. Пацурківський: «Континентальним правом запозичуються інститути довірчої власності, іпотечних цінних паперів та інші. Найчастіше при цьому не враховуються правові

традиції держави і правовий інститут копіюється без належної адаптації, відповідно, призводить до того, що він просто не працює, оскільки відсутній правовий механізм» [6, с. 61].

У зарубіжних країнах право приватної власності має довгу історію та глибокі традиції. У США право приватної власності також має конституційний захист і є ключовим елементом американської правової системи. Проаналізуємо цей інститут більш докладніше.

Так, у США це право закріплено в П'ятій поправці до Конституції США, яка містить так звану «клаузулу про вилучення» (Takings Clause): «...нічию приватну власність не можна забрати для суспільного користування без справедливої компенсації» [7]. Ця норма гарантує, що уряд не може конфіскувати приватну власність без надання відповідної компенсації, навіть якщо така конфіскація здійснюється для суспільних потреб. Таким чином, право приватної власності визнається фундаментальним правом, яке захищає громадян від надмірного втручання держави.

Значення права приватної власності в американській правовій традиції підкреслюється в працях таких авторитетних вчених, як Е. Зіглер та Я. Лайтос, які зазначають, що П'ята поправка до Конституції США забезпечує захист приватних власників, коли уряд втручається через офіційні регулювання, що обмежують права власника на землю або житло [8].

Крім того, Гарві М. Джейкобс у своєму дослідженні аналізує концептуалізацію прав приватної власності в історії США та стверджує, що сучасна система прав приватної власності є унікальною та постійно еволюціонує. Він зазначає, що поточні юридичні та політичні інтерпретації індивідуальних прав власності у відношенні до здатності уряду контролювати ці права для суспільного блага формуються специфічним історичним та культурним досвідом [9, р. 58].

Таким чином, у США право приватної власності не лише має конституційний захист, але й вважається наріжним каменем правової системи, що забезпечує баланс між інтересами держави та правами індивідів.

Проаналізуємо досвід інших країн щодо змісту інституту права приватної власності. Зокрема у Франції та Німеччині, право приватної власності має глибокі історичні корені та чітке нормативне закріплення.

У Франції концепція приватної власності зазнала значного розвитку під впливом Римського права, канонічного права та революційного законодавства. Ці фактори сприяли формуванню нового буржуазного права, вільного від феодальних обмежень і заборон. Цей розвиток закріплено в Цивільному кодексі Франції (Code civil), прийнятому в 1804 році, який встановив чіткі правила щодо власності, її передачі та спадкування. Зокрема, Кодекс підкреслює захист приватної власності як одного з основних прав громадян, що сприяло економічній стабільності та зростанню [10].

У Німеччині право приватної власності також має глибокі історичні корені, що відображено в Німецькому цивільному кодексі (Bürgerliches Gesetzbuch, BGB), який набув чинності в 1900 році. Як зауважує адвокат Єнс Шванен, цей кодекс систематизував приватне право, включаючи норми щодо власності, зобов'язань, сімейного та спадкового права [11]. Крім того, Основний закон Німеччини (Grundgesetz) у статті 14 гарантує право на приватну власність, підкреслюючи, що власність зобов'язує та її використання повинно служити також загальному благу.

Таким чином, у Франції та Німеччині право приватної власності є фундаментальним елементом правових систем, що забезпечує баланс між індивідуальними правами та суспільними інтересами.

На основі порівняльного аналізу еволюції права приватної власності у Франції, Німеччині та США, можна сформулювати низку висновків і рекомендацій для України, спрямованих на вдосконалення національного правового регулювання в цій сфері. Так, Україна, подібно до Франції та Німеччини, закріпила право приватної власності на конституційному рівні.

Для ефективного функціонування інституту приватної власності необхідно підвищувати рівень правової культури населення та забезпечувати доступ до правової освіти. Це сприятиме кращому розумінню прав та обов'язків власників, а також механізмів захисту їхніх прав.

Важливо забезпечити єдність судової практики у справах, пов'язаних з правом приватної власності, та підвищити ефективність правозастосування. Це включає в себе аналіз судових рішень, виявлення проблемних аспектів та розробку рекомендацій для їх вирішення.

Загалом, Україна має всі передумови для розвитку ефективного інституту приватної власності, спираючись на національні традиції та враховуючи позитивний досвід зарубіжних країн. Важливо забезпечити належне нормативне регулювання, ефективне правозастосування та підвищення правової культури суспільства.

Порівняльний аналіз показує, що в Україні необхідно продовжувати реформи для забезпечення ефективного захисту права приватної власності, враховуючи позитивний досвід зарубіжних країн [12, с. 88-89].

Еволюція права приватної власності в Україні свідчить про поступовий перехід від колективістських підходів до визнання та захисту приватної власності як основи ринкової економіки. Незважаючи на досягнення, існують значні виклики, які потребують подальших реформ та вдосконалення правової системи. Порівняльний аналіз із зарубіжними правовими системами може стати джерелом цінного досвіду для України на шляху до забезпечення ефективного захисту права приватної власності.

Висновки. Дослідження еволюції права приватної власності в Україні та зарубіжних правових системах дозволяє зробити низку узагальнених висновків.

В Україні інститут приватної власності зазнав значних трансформацій. Починаючи з періоду Київської Русі, де існували елементи приватної власності, через радянський період, коли домінувала державна власність, до сучасного етапу, де приватна власність визнається та захищається Конституцією України та Цивільним кодексом України. Проте, процес формування ефективного інституту приватної власності залишається незавершеним, що проявляється у проблемах з приватизацією, монополізацією власності та недостатнім рівнем захисту прав власників.

Незважаючи на нормативне закріплення права приватної власності, в Україні існують проблеми з його реалізацією на практиці. Серед основних викликів – незавершеність процесу приватизації, відсутність ефективних механізмів захисту прав власників, недостатня прозорість у реєстрації прав власності та слабка судова система. Для подолання цих проблем необхідно впровадити комплексні реформи, спрямовані на забезпечення прозорості, ефективності та справедливості у сфері власності.

Таким чином, еволюція права приватної власності в Україні відображає прагнення до побудови правової держави та ринкової економіки. Проте, для досягнення цієї мети необхідно подолати існуючі виклики та впровадити системні реформи, спрямовані на забезпечення ефективного функціонування інституту приватної власності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Хаустова М.Г. Правова система України: особливості становлення та сутнісні риси. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2011. Вип. 21. С. 65–75.
2. Конституція України: Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Цивільний кодекс України: Закон України № 435-IV від 16.01.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
4. Fenwick M., Kaal W.A., Vermeulen E.P.M. Regulation Tomorrow: What Happens When Technology Is Faster Than the Law? *American University Business Law Review*. 2017. Vol. 6(3). P. 561–594.
5. Гіжевський В., Громей Д. Проблеми розвитку власності в Україні. *Legal Bulletin*. 2022. С. 40–46.
6. Пацурківський Ю.П. Основні підходи до визначення поняття та природи власності в цивільних правовідносинах. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Вип. 682 (Правознавство). С. 59–64.
7. Strom S. The Fifth Amendment's «Takings» Clause. *Find Law*. July 27, 2022. URL: https://constitution.findlaw.com/amendment5/annotation12.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 03.06.2025).
8. Ziegler E.H., Laitos J.G. Property Rights, Housing, and the American Constitution: The Social Benefits of Property Rights Protection, Government Interventions, and the European Court on Human Rights' Hutten-Czapska Decision. *Indiana International & Comparative Law Review*. 2011. Vol. 21. No. 25. URL: <https://ssrn.com/abstract=1857569> (дата звернення: 03.06.2025).
9. Jacobs H.M. U.S. Private Property Rights in International Perspective. *Property Rights and Land Policies: Proceedings of the 2008 Land Policy Conference*. Cambridge, MA: Lincoln Institute of Land Policy, 2009. P. 52–69.
10. Koryogdiev B. Ownership and other property rights in France. *Jurisprudence*. 2022. № 2(5). P. 44–52.

11. Schwanen J. The system of ownership protection for land in Germany. BDVI. Cologne, 26 October 1999. URL: <https://www.bdvi.de/en/pas/ownership-protection-land-germany> (дата звернення: 03.06.2025).
12. Білюк К.І. Право приватної власності, його розвиток в Україні. *Роль приватного права України в забезпеченні прав людини*: матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 29 листоп. 2019 р.) / упоряд. М.П. Юніна. Дніпро: Видавець Біла К.О., 2019. С. 88-89.